

nuqtaga ega, lekin ularning har biri bu predmetning yangi tomonlarini boshqa fan yutuqlarini jalb etgan holda o'rganadi.

5-§. O'zbekistonda etnologiya fani: yutuqlar, muammolar va rivojlanish istiqbollari

Mustaqillik yillarida mafkuraviy tazyiqlardan holi bo'lgan boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar kabi etnologiya fani sohasida ham, garchi ma'lum qiyinchiliklar bilan bo'lsa-da, bir qator ilmiy-nazariy va metodologik tadqiqotlar amalga oshirildi. Tadqiqotlar nafaqat mazmun va mohiyati bilan, balki ularga nazariy metodologik jihatdan yondashuvlar ham o'zgarganligini ko'rsatmoqda. Tarixan qisqa davr mobaynida erishilgan eng muhim natijalar sifatida tadqiqot mavzularining kengayishi va ilmiy izlanish samaradorligi oshganligini kuzatamiz. Tadqiqot ob'ekti va predmetiga, balki uning metod va nazariyalariga ham yangicha qarash natijasi o'laroq «etnomadaniy jarayonlar», «etnoslararo jarayonlar», «zamonaviy jamiyatda milliy-etnik jarayonlar», «etnopsixologiya», «etnoslararo kommunikatsiya», «gender muammolari» va etnologiyaning boshqa zamonaviy yo'nalishlarida ko'plab tadqiqotlar amalga oshirildi. O'tgan qisqa davr mobaynida etnolog tadqiqotchilar «bir xillik» andozasidan ozod bo'ldilar va «madaniyat», «madaniy meros», «mentalitet», «milliy ruh» kabi tushunchalarning sof milliy shakliga va mazmuniga qaytdilar. Qolaversa, fanning asosiy tadqiqot ob'ekti bo'lgan etnos nazariyasi jihatlari, etnogenez va etnik tarixga oid yangi nazariy-metodologik konsepsiyalar va qarashlar yaratildi.

Shuningdek, mustaqillik yillarida xalqimiz moddiy va ma'naviy madaniyati, oilaviy va jamoaviy hayoti,

diniy e'tiqodlari va marosimlarini tadqiq etish borasida jiddiy tadqiqotlar bilan birga fanda qo'ni-qo'shnichilik an'analari, etnoslararo jarayonlarni tadqiq qilishga qaratilgan yangi yo'nalishlarga asos solindi. Bajarilgan tadqiqotlarning samarasi o'laroq qator monografiyalar va risolalar e'lon qilindi. Bu o'rinda o'zbek elshunos olimlari I. Jabborov, H. Ismoilov, O. Bo'riyev, A. Ashirovlarning o'zbeklarning oilaviy turmush an'analari, to'y tantanalari, dafn marosimlari hamda milliy qadriyatlariga oid tadqiqotlari (Jabborov I. «O'zbeklar an'anaviy turmushi va madaniyati» – T.; 2004. Ismoilov H. «O'zbek to'ylari» – T.; 1994.: Bo'riyev O. va boshqalar. «O'zbek oilasi tarixi». – T., 1995.: Nasriddinov Q. «O'zbek dafn va ta'ziya marosimlari». – T.; 1996.: Ashirov A. «Avesto»dan meros marosimlar» – T.; 2001.) nashr etildi.

Etnologiyaning boshqa fanlar bilan aloqasining samarasi tarzida etnoarxeologiya, etnopsixologiya, etnolingvistika, etnodemografiya, etnofolkloristika kabi yangi yo'nalishlar paydo bo'ldi va, eng muhimi, fanning nomi ham etnologiya deb o'zgartirildi. Umuman, respublikada etnologik yo'nalishda olib borilayotgan tadqiqotlarning asosiy yutuqlari quyidagilarda mujassamlashgan:

– Avvalo keyingi o'n yillikda etnologiyaning nazariy metodologik muammolari borasida dastlabki ilmiy tadqiqotlar amalga oshirildi. Bunda tadqiqotchilar tomonidan fanning nafaqat nazariy muammolari, balki zamonaviy etnologiya maktablari va atamalariga oid yangi materiallarning e'lon qilinishi o'zbek etnologlarining zamon bilan hamnafas tadqiqotlar olib borayotganliklarini ko'rsatadi.

– Etnogenetik jarayonlar doirasida akademiklar K. Shoniyozov va A. Asqarov tomonidan o'zbek xalqining shakllanish jarayoni va uning nazariy-metodologik muammolariga oid qator fundamental tadqiqotlar

e'lon qilindi. Mazkur mavzu doirasida O'zR FA Tarix institutida doimiy ilmiy seminar tashkil etilganligi va bu sohada respublikamizning ko'zga ko'ringan bir qator olimlarining ilmiy tadqiqotlari e'lon qilinayotganligi ham ushbu yo'nalishning rivojlanayotganligidan dalolat beradi.

– Mutaxassis olimlar nafaqat tarixiy-etnografik tadqiqotlar mavzularini, balki dastlabki professional etnograflar kabi «an'anaviy zamonaviylik»ni va bugungi kunda muhim, deb e'tirof etilayotgan ijtimoiy-madaniy innovatsiyalar, an'anaviy jamiyatning zamonaviy hayotini ham tadqiq qilmoqdalar.

– Hozir etnologik yo'nalishda bajarilayotgan tadqiqotlarda an'anaviy madaniyatni tadqiq qilishgagina emas, balki zamonaviy polietnik jamiyatni o'rganish, ayniqsa an'anaviy mahalla institutining zamonaviy jamiyatda tutgan o'rni, mahalla tizimida zamonaviy etnomadaniy jarayonlarning roliga katta e'tibor qaratilmoqda. Mazkur yo'nalishda Toshkent mahallalari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijalarini dastlabki yutuqlar sifatida qayd etish mumkin.

– Zamonaviy etnologiyaning tadqiqot mavzusi va o'rganish maydoni ancha keng bo'lib, unga yaqin bo'lgan sotsiologiya, madaniyatshunoslik, psixologiya, antropologiya, folklorshunoslik kabi fanlar bilan o'zaro tutashishi natijasida etnopsixologiya, etnomadaniyat, etnofolkloristika, etnosotsiologiya kabi yangi sohalar paydo bo'ldi va ushbu yo'nalishlar respublikamizning bir qator oliy o'quv yurtlarida maxsus fan tarzida o'qitilmoqda. Ularning ayrimlari bo'yicha o'quv qo'llanmalari ham yaratildi (masalan, Etnomadaniyat. O'quv qo'llanma. T., Adolat.; 2003. Jabborov I. Jahon xalqlari etnologiyasi. O'quv qo'llanma. T., 2005.; Ashirov A., Atadjanov Sh. Etnologiya. O'quv qo'llanma – T.; Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007., A. Doniyorov,

A. Ashirov, O. Bo'riyev. Markaziy Osiyo xalqlari etnografiyasi, etnogenezi va etnik tarixi. T.: «Yangi nashr», 2011).

– Keyingi vaqtlarda yetakchi olimlar yosh tadqiqotchilar bilan birga xorijiy mutaxassislar ishtirokida respublikamizda etnologiyaning dolzarb mavzulariga bag'ishlangan ilmiy anjumanlar hamda festivallarni o'tkazish yaxshi bir an'anaga aylanib ulgurdi. Bu borada «Akademik Karim Shoniyozov o'qishlari» turkumida doimiy faoliyat ko'rsatuvchi ilmiy anjumanning tashkil etilganligi va mazkur konferensiya materiallarining muntazam nashr etib borilayotganligi ham amalga oshirilayotgan ijobiy ishlarning natijasi, deb aytish mumkin¹. Lekin sohada qator yutuqlarga erishilganiga qaramay hanuz yechilishi lozim bo'lgan muammolar mavjudki, ularni chetlab o'tib ma'lum bir ijobiy natijalarga erishish mumkin emas.

– Zamonaviy o'zbek etnologiyasi oldidagi muammolar to'g'risida fikr yuritadigan bo'lsak, avvalo, shuni ta'kidlash kerakki, hanuz ayrim tadqiqotlar tavsifiy xarakter kasb etmoqda. Etnologik yo'nalishda bajarilgan har qanday tadqiqot ma'lum bir amaliy ahamiyatga ega bo'lishi va uning natijalaridan bugungi va ertangi kun amaliyotida foydalanish lozim.

Yuqoridagi fikr-mulohazalarga xulosa tarzda aytish mumkinki, bugungi kunda o'zbek etnologiyasi dolzarb va ijtimoiy jihatdan ahamiyatli bo'lgan quyidagi muammolarni yechishi lozim:

¹ Bu borada batafsilroq qarang: «O'zbekiston etnologiyasi: yangicha qarashlar va nazariy-metodologik yondashuvlar» mavzusidagi xalqaro ilmiy anjuman materiallari. T., 2004; Markaziy Osiyoda an'anaviy va zamonaviy etnomadaniy jarayonlar. T., 2005. 1-va 2-qismlar; «Etnologiya fanining dolzarb muammolari» mavzusidagi ilmiy anjuman materiallari. – Namangan, 2007. Etnos va madaniyat: an'anaviylik va zamonaviylik. «Akademik Karim Shoniyozov o'qishlari» turkumida etnologlarning V Respublika ilmiy konferensiyasi materiallari. T.: «Fan», 2010.

– Etnologiya sohasida tadqiqotlar olib borayotgan mutaxassislar o‘zaro hamkorlikda fanning kelgusidagi istiqbolli yo‘nalishlarini belgilab olishlari zarur. Bunda o‘zbek etnologiyasi rivojlangan mamlakatlar fani bilan hamohang rivojlanishi va, o‘z navbatida, o‘zining maktablari va konsepsiyasiga ega bo‘lmog‘i kerak. Metodologik muammolarga sifat jihatdan yangicha yondashuvni tashkil etish barobarida an‘anaviy usullar bilan birga noan‘anaviy usullardan ham foydalanish zarur. Nazariy-metodologik tadqiqotlarga jiddiy e‘tibor qaratilmas ekan, bajarilgan har qanday tadqiqot amaliy ahamiyat kasb etmaydi va ilmiy qimmatga ega bo‘lmagan tavsifiy tadqiqotdan nariga o‘tmaydi. Qolaversa, bugunning zamonaviy muammolarini etnolog tadqiqotchi nigohi bilan tadqiq qilish, olib borilgan har bir tadqiqot jamiyatning ma‘lum bir sohasi uchun amaliy natija bermog‘i lozim. Shundagina etnologik tadqiqotlarga jamiyatda qiziqish ortadi va uning amaliy qimmati oshadi.

– Respublikamizda mazkur yo‘nalishda ilmiy tadqiqotlar olib borayotgan mutaxassislar tomonidan etnos nazariyasi, etnogenezi va etnik tarixga bag‘ishlangan sifat jihatidan yuqori ilmiy xulosalarga asoslangan tadqiqotlarni yaratish zarur. «O‘zbek xalqi etnogenezi va etnik tarixi»ning majmuaviy muammosi mamlakatimiz ilmiy muammolarining markazida turganligiga hamda xalqimiz etnogenezi va etnik tarixining turli jihatlari jiddiy o‘rganilayotganiga qaramay, murakkabligi bois uni tugallangan deb bo‘lmaydi va u arxeolog, antropolog, etnograf, tarixchi, tilshunos va boshqa soha olimlarining jamoaviy fikr-mulohazalarini kutmoqda. Bu borada birinchi qadam sifatida mamlakatimizda va chet ellarda etnogenezi bo‘yicha mavjud barcha adabiyotlarni imkon qadar o‘rganib chiqish, maxsus tahlil etish va bu tahlilga eng yangi arxeologik, antropologik, tilshunoslik,

etnografik va boshqa ma'lumotlarni qo'shish lozim. Tadqiqotchilar tomonidan o'zbek xalqi geneseologiyasi, etnodemografiyasi, etnopsixologiyasi, milliy mentalitetiga va, umuman olganda, etnos muammosi bilan chambarchas bog'liq tadqiqotlarga, shuningdek, etnik jarayonlarning nazariy-metodologik konsepsiyalarini shakllantirish, madaniy antropologiya, etnoekologiya kabi yo'nalishlarga jiddiy e'tiborni qaratish hamda etnologik atamalar va atamalarga oid lug'atlarni nashr etish maqsadga muvofiqdir.

– Etnologiyada asosiy tadqiqot ob'ektlaridan biri bo'lgan moddiy va ma'naviy madaniyat ko'rinishlari, xalqning an'anaviy turmush tarzi bilan bog'liq marosimlar va urf-odatlarni tavsifiy etnografik tarzda yoritishdan chekinib, ma'lum bir nazariy-metodologik konsepsiyaga asoslanib, ularning genezisi, o'ziga xos xususiyatlari, tub mohiyatiga e'tibor bergan holda etnologik nuqtai nazardan tadqiq etish zarur.

– Dunyo miqyosida ulkan globallashuv jarayoni va yangi texnologik davr bo'lgan bugungi kunda etnosning o'рни va ahamiyati, zamonaviy etnomadaniy jarayonlarni, etnoslararo kommunikatsiya va globallashuv jarayonlarida milliy xususiyatlarning saqlanib qolish omillarini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

– XX asrda ijtimoiy-siyosiy hayotda bo'lgan o'zgarishlar turli etnik guruhlar va etnoslarni hamda turli-tuman madaniyatlarning o'zaro qorishishiga olib keldi. Natijada etnomadaniy aloqalarning kuchayishi respublikamiz hududida yashovchi mahalliy subetnoslar va turli-tuman diasporalar moddiy va ma'naviy turmush tarzida ulkan o'zarishlarga sabab bo'ldi, deb aytish mumkin. Shu bois bugungi kunda millatlararo, etnosiyosiy, etnoijtimoiy, etnomadaniy munosabatlar jiddiy tadqiqotlar bajarilishini talab qilmoqda. Hozirda, avvalo, turli etnoslar va diasporalar zich yashayotgan etnoslararo aloqalar, etnom-

adaniy o'zaro ta'sir va madaniyatlarning bir-biriga kirib borishi; milliy xususiyat va mentalitet; etnoslararo ziddiyatlar va nizolar sabablari va ularning ehtimoli; millatchilik va milliy separatizm; milliy siyosat va hokazo kabi dolzarb masalalarni ishlab chiqish muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

– Oliy o'quv yurtlarida etnologiya fanining o'qitilishini sifat jihatdan takomillashtirish va bu sohada tadqiqot olib borayotgan nazariyotchi olimlar bilan amaliyotchi pedagoglar o'zaro hamkorlikda yangicha ruhdagi darsliklar yaratishlari lozim. Bu sohada, ayniqsa, g'arbda keng rasm bo'lgan madaniy antropologiya yoki ijtimoiy antropologiyaga oid darsliklar va o'quv qo'llanmalaridan ham bevosita foydalanish kerak. Eng muhim ishlardan yana biri mazkur soha uchun universitetlar o'quv dasturlaridagi dars soatlari ko'paytirish va ijtimoiy fanlarga ixtisoslashtirilgan «Etnologiya» kafedralari yoki ilmiy markazlarini tashkil etish va etnik antropologiya, etnik sotsiologiya, etnodemografiya, etnoiqtisodiyot, etnogeografiya, etnopedagogika, etnopsixologiya, etnolingvistika kabi yo'nalishlarda kurslar tashkil etish zarur.

– Zamonaviy jamiyatda millatlararo munosabatlar eng muhim muammolardan biriga aylanayotgan bir paytda polietnik jamiyatni, milliy-etnik munosabatlarni, uning tarixiy asoslariyu, bugungi holati hamda istiqbollari etnologik yo'nalishda tadqiq qilish ham muhim ahamiyatga egadir. Qolaversa, O'zbekiston hududidagi nafaqat turli etnik yoki etnografik guruhlarni tadqiq qilish, balki ijtimoiy guruhlarni va turli madaniy muhitlar muloqotining jamiyat hamda xalqlar turmushiga ta'sirini ham tadqiq qilish kerak.

Umuman olganda, aytish mumkinki, etnologiya insoniyat va uning faoliyatining turli jihatlarini tadqiq qiluvchi fan bo'lishi bilan birga mazkur fan jamiyat hayotida hech qanday me'yoriy o'lchovlar bilan

o'lchab bo'lmaydigan qator o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini ta'kidlab o'tish joiz. *Birinchidan*, etnologiya fani insonlarning dunyoda madaniyatlar xilma-xilligini anglashga bo'lgan doimiy ehtiyojini qondirish missiyasini bajaradi. Bu esa insonlarning ma'naviy boy va hayot faoliyatining samarali bo'lishiga olib kelishi shubhasizdir. *Ikkinchidan*, etnologiya insoniyat faoliyati, jamoat tartibi va ijtimoiy-siyosiy institutlar faoliyatining tarixiy-madaniy mazmunini tadqiq qilish asosida tarixiy tajriba, madaniy (hamda biologik) munosabatlar (individual yoki jamoaviy) umuman jamiyat hayotiga, shu jumladan, siyosat va boshqaruvga qanday ta'sir etishini tadqiq qiladi. *Uchinchidan*, etnologiya bilan ko'pincha tadqiqotchilar avvalo o'zlarining shaxsiy qiziqishlari doirasidan kelib chiqib mashg'ul bo'ladilar va bu jarayonda moddiy qiziqish yoki qandaydir ijtimoiy buyurtma birinchi darajali muhim ahamiyat kasb etmaydi.

Seminar mashg'uloti rejasi:

1. Etnologiyaning fan sifatida shakllanish tarixi.
2. Evropa va AQShda etnologiya fanining shakllanish tarixi.
3. O'zbekistonda etnologiya fanining shakllanish tarixi.
4. Etnologiyaning tadqiqot predmeti va asosiy metodlari.
5. Etnologiyaning boshqa fanlar bilan aloqalari.
6. Etnologiyaning zamonaviy jamiyatdagi o'рни va amaliy ahamiyati.

Bilimlarni mustahkamlash uchun savollar:

1. Yevropada dastlabki etnologik jamiyatlar qachon tashkil topgan?
2. Etnologiya fanida qanday tadqiqot usullari qo'llaniladi?

3. Etnologiyaning antropologiyadan farqli xususiyatlari haqida gapirib bering?
4. Etnografik dala tadqiqotlari qanday tashkillashtiriladi?
5. Nima uchun zamonaviy dunyo hamjamiyati etnografik tadqiqotlarga ehtiyoj sezmoqda?

Adabiyotlar:

1. *Ashirov A., Atadjanov Sh.* Etnologiya (O'quv qo'llanma). – T.: «IQTISOD-MOLIYA» nashriyoti, 2008.
2. *Губогло М. Н.* Идентификация идентичности. Этносоциологические очерки. – М., 2003.
3. *Doniyorov A., Ashirov A., Bo'riyev O.* Markaziy Osiyo xalqlari etnografiyasi, etnogenezi va etnik tarixi. – T.: «Yangi nashr», 2011.
4. *Jabborov I.* Jahon etnologiyasi asoslari. – T.: O'qituvchi, 2008.
5. *Jabborov I.* O'zbek xalqi etnografiyasi. – T., 1994.
6. *Леви-Строс К.* Структурная антропология. – М., 1983.
7. *Лурье С. В.* Историческая этнология. – М., 1998.
8. *Орлова Э. А.* Введение в социальную и культурную антропологию. – М., 1994.
9. Основы этнологии: Учебное пособие / Под ред. проф. В. В. Пименова. – Москва, Изд-во МГУ, 2007.
10. Этнология (Этнография. Учебник для бакалавров. ред. В. А. Козьмина, В. С. Бузина). – Москва, Изд-во Юрайт, 2014.